

Epifyyttejä

Yrjö Sepänmaa

Teoreettisesta soveltavaan ympäristöestetiikkaan

Virkaanastujaisluento

Analyyttinen filosofia toi estetiikkaan selkeyden, täsmällisyyden ja väittämien testattavuuden vaatimuksen. Haluttiin erottaa aidot, vastattavissa olevat kysymykset epätarkan kielenkäytön tuottamista näennäisongelmista. Filosofian aloista estetiikkaa oli vaikein mahdollista näihin vaatimuksiin ehkä juuri luonteensa takia, joka on elämyksellinen ja kokemuksellinen.

Suomeen muutos tuli 1960-luvun puolessavälissä. Täällä, kuten kymmenkunta vuotta aikaisemmin maailmalla, muutos merkitsi radikaalia irtiottoa perinteisestä taiteen ja kauneuden olemuksen hakemisesta, minkä nähtiin – William E. Kennickin sanoin – ”perustuvan erehdykseen” (Kennick 1971). Uusi filosofinen pohja merkitsi myös esteettisen kulttuurin kuvauksen ja normittamisen erottamista.

Yllättävästä yhdeksänkymmenluvusta 1950-luvun kirjallisen modernismin kanssa huomauttaa kirjailija Jaakko Syrjä Aulis Aarniolle, keskustelukumppanilleen ja muistiinmerkitsijälle. Filosofiset ja kirjalliset piirit elivät ja olivat erillään, mutta – Aarnion Syrjä-tulkintaa lainaten: ”Silti sekä modernin runouden että analyttisen filosofian komeimpien saavutusten välillä voi – näin matkan takaa – kuulla saman askelten rytmin.” Lainaukseni on keskustelukirjasta *Surullinen humoristi – keskusteluita Jaakko Syrjän kanssa* (Aarnio 2003: 92).

Analyttinen filosofia ja sen mukainen estetiikka oli voimavara, joka varusti minut matkaan akateemiselle tielleni. Tutkimukseni Reino Kalliolan luonnonkuvauksista oli tämän mallin mukainen: tuoda esiin Kalliolan estetiikka, toisin sanoen hänen tapansa kuvata, tulkita ja arvottaa ympäristöä. Väitöskirjassani *The beauty of environment* (”Ym-

päristön kauneus”, 1986) sitten hahmotin alalle yleisen teoreettisen mallin. Se oli esteettisen ympäristökulttuurin rakenteen kuvaus taidekulttuuriin suhteutettuna, ei tietenkään malli esikuvan merkityksessä, mutta – kuten kirjan loppusivuilla annoin ymmärtää – koko alaa ajatellen vasta puolikas.

Jatkokysymys kuului: mihin tätä tarvitaan? Mikä esteetikon tiedossa, taidossa ja osaamisessa on sellaista, mikä voidaan ottaa käyttöön? Kysymys ajankohtaistui ja myös täsmentyi, kun Valtion Teknillisessä Tutkimuskeskuksessa (VTT) toteutettiin Hilkka Lehtosen johdolla projekti, jossa kehitettiin tietokoneavusteista suunnittelutekniikkaa arkkitehtien käyttöön. Esteetikkoja haluttiin mukaan antamaan kauneuden säännöt (näiden kun uskottiin heillä olevan hallussaan) ja arvioimaan ratkaisuja kauneuden asiantuntijoina.

Projektiin meneminen – tai pääseminen – oli alaani ja minua itseäni ajatellen käänteentekevä päätös. Ulkopuolisesta tuli sisäpuolinen, sivustakatsojasta osallinen. Nähtiin, että estetiikan teorian ja käytännön välille oli luotavissa katkeamaton yhteys. Tietokoneanimaatiolla visualisoitiin silloin vielä rakentamaton Helsingin Ruoholahti ympäristökriittistä tarkastelua varten.

Kysymykset ja vastaukset

Kuvitteellinen esteetikon puoti, jonka E. Louis Lankford esittelee lasten taidekasvatusta käsittelevässä kirjasessaan *Aesthetics: issues and inquiry* (1992) olkoon esimerkki käytännön esteetikon toimintamuodosta: tämä kauppa omaa osaamistaan asiakkaan ongelman ratkaisuun. (Uskottavuuden vuoksi olisin toivonut, että piirroksen liik-

keenharjoittaja olisi kiinnittänyt enemmän huomiota puotinsa arkkitehtuuriin – huomautukseni koskee myös, sivumennen sanoen, monien estetiikan tutkimusten painoasua, ensimmäiseksi omaa väitöskirjaani.) Mainittakoon vielä joensuulainen esimerkki muutaman vuoden takaa: kolmen taiteilijan yritys nimeltä *Taidetoimisto*.

Perustutkimuksen asia on tehdä tällaisen liiketoiminnan mielekäs olemassaolo mahdolliseksi, luoda neuvonnalle ja konsultoinnille filosofisesti pitävä pohja. Soveltajalle kuuluu käytännön työ: välillinen, joka tavallisesti on henkistä (opetusta, kasvatusta, hallintoa, lainvalmistelua) ja välitön, varsinainen ruohonjuuritaso, joka on ruumiillista, nykyään pikemmin koneellista (rakentamista, metsän hakkuuta, maan viljelyä).

The New York Times julkaisee sunnuntaimakkasiinissaan Eetikon (*The Ethicist*) palstaa, jolla satunnaisesti eetikoksi (*accidental ethicist*) itseään kutsuva Randy Cohen vastaa lukijain kysymyksiin. Vastauksista kootun kirjansa johdannossa hän kylä varoitelee pysähtymästä järkeilemään joka ikistä asiaa, sillä jos jää mietiskelemään nahkakenkien hyväksyttävyyttä, ei pääse talostaan ulos, ei selviä edes komeron ovesta (Cohen 2002: 8).

Miksi lehdessä ei yhtä hyvin voisi esittää pulmiaan Esteetikolle (*The Aestheticist / The Aesthetician*)? Kysyttävään on, vaikka jokainen tekee ratkaisuja omalla tavallaan arkisissa valintatilanteissa aamuista pukeutumisestaan ja tukan laittamisesta lähtien. Nyt – kenenkään työtä vähättelemättä – lähinnä kosmetologit ja kauneusleikkausten tekijät esiintyvät käytännön esteetikkoina. Kauneussalongeissa tuotetaan tilapäisiä parannuksia, leikkaussaleissa taas harjoitetaan pysyvämmän vaikuttavaa esteettistä kirurgiaa, johon esteettinen hammashoitokin rinnastuu. Näissä ilmenee paljaimmillaan ja parjatuimmillaan kauneuden kaipuu, hakeutuminen kauneuden perään – siinä voima, joka liikuttaa maailmaa.

Estetiikan alalta on ilmestynyt teoksia, jotka tarjoavat pedagogisiksi harjoitustehtäviksi todellisia ja kuviteltuja ongelmia mahdollisine ratkaisuneen. Periaatteellisemmalla tasolla on liikkunut Marcia Muelder Eaton teoksessaan *Aesthetics and the Good Life* (1989), jossa tulevat esiin kauniin ja hyvän yhteydet. Johtamassani kansainvälisten ympäristöestetiikan konferenssien sarjassa on haettu tutkijoiden ja ympäristöalan ammattilaisten kontakteja. Yhteinen intressi on ollut metsä, suo, vesi ja pelto, jatkossa kivi ja taivas. Tarkastelun ydin on yhteinen, näkökulmat ja lähestymistavat erilaisia.

Kansalaiskeskustelu ja kansansivistys

Dialogi on filosofian harjoituksessa antiikista peiriytyvä muoto. Siinä toteutuu argumenttien ja vasta-argumenttien punninta, *toisaalta ja toisaalta*. Kaikissa asioissa on sanonnan mukaan kaksi puolta. Tarvitsemme näkemyksemme avarrukseksi tuon toisen ja ties kuinka monennen mielipiteen.

Ensimmäinen vaihe soveltavassakin estetiikassa on keskustelu: julkinen dialogi tai debatti, kansalaismielipiteen esiin nostaminen ja yhteisen tahdon muodostaminen. Mutta pelkkä keskustelu ei ole tarpeeksi. Seuraava vaihe on päätöksenteko ja toteutus. Valitettavasti asioista joudutaan usein päättämään ennen kuin siihen tieteellisessä mielessä ollaan valmiita. Lopuksi tulee seurausten arviointi ja sitä kautta ehkä päätösten ja toteutusten tarkistaminen ja korjaaminen.

Ympäristökulttuuri on yhtä paljon tekemisen kuin sitä edeltävän, sen rinnalla kulkevan ja jäljessäkin tulevan keskustelun kulttuuria – ja sana on teko sekini. Tehtävä on yhteisen ympäristövastuun herättäminen: tietoisuuden, herkkyyden ja huolenpidon. Pienetkin teot vaikuttavat suurilta yksityisen ihmisen elinpiirissä ja kun tekijöitä on monta, vaikutukset ulottuvat globaalille tasolle. Poliittisille päättäjille kuuluu kansallisesti ja kansainvälisesti yhteisestä edusta huolehtiminen.

Tätä kaikkea varten on uusi hyvä sana: *ekosivistys*. Tämän sivistyksen taso on tulevaisuuden kulttuurin olennainen mitta. Toinen käyttökelpoinen uudissana ja -asia on *ekokritiikki*, kulttuurikritiikin ympäristöasioihin keskittynyt muoto.

Esteetikko hakee tutkijanakin suoraa yhteyttä toimijoihin, ympäristöalan ammattilaisiin ja ympäristön tilasta huolta kantaviin maallikoihin. Tehtävänä ja tavoitteena on näkemysten selkiyttäminen ja perustelevminen osana toimintaa. Tarvitaan myös toisensuuntaista liikettä: käytännön kokemusten ja ongelmien saattamista asiantuntijoiden tietoon ja pohdittavaksi.

Soveltavassa ympäristöestetiikassa on pyrkimyksenä saada hyötykäyttöön ammattilaisen asiantuntemus ja näkemys: alan akateemisen tutkimuksen ja opetuksen tulee tämä resurssi luoda. Esteetikko ei silloin enää olekaan pelkästään metakritiikin tasolla liikkuva kuvauksen, tulkin ja arvotuksen analyysoija. Hänestä kasvaa vaikuttaja, jolla on ammatillinen filosofinen osaamisensa arkkitehdin tai kasvattajan tapaan. Häneltä osataan odottaa sellaista makukysymysten asiantuntemusta, jonka nojalla valmistella ja tehdä päätöksiä enemmistömielipiteestä ja vallitsevasta mausta poiketenkin.

Jatko rakentuu metakritiikin traditiolle ja toi-

mintataivoille. Analysoiva, passiivinen *outsider*-estetiikka on muuttavan, aktiivisen *insider*-estetiikan kivijalka, mutta toisaalta kivijalka yksinään ei ole valmis rakennus.

Esteetikon ammattikuva

Kuka sitten on esteetikko ja mikä on hänen roolinsa ja paikkansa eri alojen asiantuntijoiden muodostamassa ryhmässä? Avain on koulutus ja koulutuminen. Tilanne on samanlainen kuin muissakin ammateissa: tieteellisen koulutuksen tietä siirrytään käytännön töihin, joissa sitten on pysyttävä mukauttamaan valmiutensa ja osaamisensa kulloiseenkin tehtäväkuvaansa ja myös kyettävä pitämään yllä ja täydentämään osaamistaan.

Haluaisin ottaa käyttöön *esteetikon* tutkintoni-mikkeen. Sen haltijalla olisi takanaan sisällöltään ja laadultaan kontrolloitu koulutus; esteetikoksi ei yksipuolisesti julistauduttaisi. Mainensa sitten olisi kunkin ansaittava, mikä tapahtuu taitavalla, osaavalla työllä maku- ja kauneuskysymysten asiantuntijana.

Akateemisen tien rinnalla on aina toinen koulutautumisreitti: *mestari ja kisälli* -suhde. Mestari näyttää, kisälli katsoo päältä ja oppii jäljittelemällä, mallista. Taito ja osaaminen kehittyvät jäljittelyn kautta ja jäljittely korvautuu vähitellen itsenäisellä toiminnalla. Tätä mallia käytetään taidekorkeakouluissa, joissa huomattava osa opettajista on aktiivitaiteilijoita. Jäljittelyn tietä siirtyy ja kehittyy myös perinteinen osaaminen lasten ja vanhempien yhteisissä toimissa ja aikuisten töitä matkivissa leikeissä.

Varsinainen taito ja osaaminen ei tietenkään katso sitä, mistä ja millä keinoin asiallinen pätevyys on hankittu. Itseoppinut ammattilainen on mahdollinen, mutta vailla tutkinnon suomaan muodollista pätevyyttä ja sen mukaisia oikeuksia. Rajanteko jää ammattikunnan sisäiseksi laadun- ja edunvalvonnaksi.

Ongelmanratkaisun portaat

Soveltava esteetikko on muun ohella ihmismielen hoitaja ja terapeutti. Hän saattaa osoittaa, että asiakasta vaivannut kysymys onkin väärin asetettu tai näennäiskysymys, tai että jokin näkökohta on jäänyt huomaamatta, tai että kysymys on kyllä mielekäs, mutta nykytietämyksellä ratkaisematon. Viime vuosina eri puolilla maailmaa aloitetut filosofin vastaanotot ovatkin korostaneet hoitavaa puolta: tavoitteena on voinut olla pelkästään terapianluonteinen keskustelutarpeen tyydyttäminen. On kuitenkin varottava ajattelemaasta, että sairautta

olisi se, että perimmäiset kysymykset askarruttavat. Hoitoa tarvitsee epämieltymyksen ja pahoinvoinnin syy, ei utelias ja kyselevä mieli tai epäkohtiin normaalia herkemmin reagoiva ihminen.

Lakiasioissa, terveyden ylläpidossa, puutarhahoidossa ja ihmisuhteissa on kyllä tarjolla neuvoja, mutta opastusta tarvittaisiin esteettisissäkin kysymyksissä. Julkiseen vastaamiseen rinnastuu kasvatusten ja kädestä pitäen tapahtuva neuvonta. Estetiikan alan konsultointiin ei kuitenkaan tule eikä se saa olla mitä tahansa filosofointia, vaan sen on oltava tapauskohtaista ratkaisujen systemaattista kehittelyä.

Yleisempi taso on yhteiskunnallinen vaikuttaminen ohjein, ohjelmin, julkilausumin, määräyksin. Se ilmenee opetuksessa ja lainsäädännössä käskyinä ja kieltoina, sanktioina ja rangaistuksina. Tuloksina syntyvät direktiivit, viralliset määräykset, opetussuunnitelmat ja oppikirjat. Vastuu- ja vaikutusalueita ovat ainakin ympäristönsuojelu, alan lainsäädäntö, ympäristökasvatus, hallinto ja poliittiset linjaukset.

Esteettistä käytännön toimintaa ei ole vain komiteatyö, osallistuminen periaatteiden laadintaan, vaan myös käytännön vaikuttaminen näiden avulla. Esteetikko on silloin mukana rakennuslupien käsittelyssä, luonnonsuojeluhankkeissa, maankäytön suunnittelussa. Ketjussa viimeisenä mutta ei vähimpänä tulee kenttätö, itse toteutus ja kaikki siinä tarvittava taito ja osaaminen, aito ruohonjuuritaso.

Toiminnan pelisäännöt ovat joka asteella viime kädessä moraaliset. Ympäristöesteetikon velvoitteena on todellisen ”päämiehensä”, ympäristön, edunvalvonta kauneuden kannalta. Ympäristöetiikka yhdessä ympäristöoikeuden kanssa muodostaa estetiikkaa turvaavan, suojelevan ja vahvistavan kehyyksen. Soveltava etiikka on jo vakiinnuttanut asemansa. Nyt on soveltavan estetiikan vuoro.

Osaaja ja problematisoija

Filosofia voi toteutua ainakin näennäisesti sanoitta, pelkkänä toimintana. Käytäntö elää piilöestetiikkana arjessa. Sillä on samaa luonnetta kuin taidemaailman ulkopuolisella villillä taiteella, *outsider artilla*, jota meillä on ruvettu kutsumaan nykykansantaiteeksi tai ITE-taiteeksi. Virallinen taide-maailma on alkanut oppia ITE-taiteelta ja samalla sulauttaa sitä itseensä. Samassa hengessä ympäristöestetiikka on kiinnostunut esteettisen kulttuurin omaehtoisista muodoista.

Ludwig Wittgenstein viittasi estetiikan luennoissaan makukäsityksiin, jotka näkyvät hiljaisina

valintoina: niistä vain tietää ja tuntee, milloin ne ovat oikein. Tätäkin käyttäytymistä voidaan havainnoida. Pukua sovittavan ostopäätös ja puvun käyttö on suuntaa antava, joskaan ei ehdoton tyytyväisyyden merkki. Tavaroita hankitaan myös siksi, että saadaan halvalla, että jokin miellyttää toista ihmistä tai että esine – olipa se kello, matkapuhelin tai auto – viestii haluttuja merkityksiä: varallisuutta, laatu- ja tietoisuutta, kotimaisen työn arvostusta, merkkiuskollisuutta, ekologisuutta, tai sitten viestii henkistä ylemmyyttä, tavaramaailman yläpuolelle asettumista. Viesteistä ei koskaan varmasti tiedä edes sitä, ovatko ne tarkoitettuja vai tarkoittamattomia.

Filosofiaa voidaan tehdä hillityn tyylikkäästi, yksinkertaisesti ja selkeästi ihanteina pelkistäminen ja tiivistäminen. ”Useimmat kirjailijat tuhlaavat lukijan aikaa liian pitkillä teoksilla”, julisti Samuel Beckett. Ihanteensa äärimmäisyyteen vieden ja siinä onnistuen hän pyrki tyhjää liuskaa kohti. Tuloksena olivat vanhemmiten yhä niukkenevat tekstit, monologeiksi karsiutuvat ja sanattomiksi ääniksi pelkistyvät kuunnelmat ja pantomiimeiksi niukentuvat näytelmät. Loppu- ja lopputavoite näytti – mutta vain näytti – samalta kuin tyhjä liuska tai harmaa näyttöruutu valkoisen paperin pelkoa potevan kirjoittajan edessä. Yhtä tyhjä alkua ja loppua ovat kuitenkin yhtä erilaisia kuin Arthur C. Dantonin käsittelemät samannäköiset, mutta erinimiset minimalistiset taideteokset (Danto 1973). Yhteys, konteksti on eri, historia on eri.

Esteettisten käytäntöjen ja käytössääntöjen kirjaaminen ei sinänsä välttämättä mitään muuta, mutta voi muuttaa. Piilevä tulee keskusteltavaksi, pohdittavaksi, pohdittu jossakin toisaalla toimeenpantavaksi.

Vain yksityisimmän lähiympäristönsä – kotinsa, puutarhansa – tekee jokainen itse tai yhdessä läheistensä kanssa. Muu tapahtuu yhteiskunnallisten ja ympäristöpoliittisten päätöksentekomekanismien kautta. Siinä ovat määrääviä hallinnolliset puitteet: kansalliset ja kansainväliset sopimukset ja lainsäädäntö, mutta myös edustuksellisen demokratian kautta ilmenevä yhteisön tahto ja odotukset, mieltymykset ja arvostukset. Tilaa jää kansalaisliikkeille ja kansalaistoiminnallekin.

Credoni – lopuksi

Ympäristöestetiikka avautuu käytäntöä kohti siihen sulautumatta, filosofisuutensa säilyttäen. Siitä tulee toiminnan filosofiaa, ympäristöaktivismin muoto.

Akateeminen estetiikka tapaa ihmisten elämässä ja ajattelussa ilmenevän piilöestetiikan. Fi-

losofi kohtaa arkielämän makujen kirjavuuden ja runsauden. Siitä hän etsii ja löytää kulttuurisia säännönmukaisuuksia, joista ainakin osa näkyy ulkopuolelta tulevalle selvemmin kuin siinä ikänsä eläneelle.

Oma ajatteluni on kiinni suomalaisessa taustasani ja ne piirteet korostuvat muualle mennessä. Suomessa on muotia puhua huolestuneesti Kiinailmiöstä, jolla tarkoitetaan tuotannon siirtämistä sinne, missä kustannukset ovat halvimmat. Kulttuurituotannon siirtoa ei samassa mielessä ole nähty, mutta sitäkin voisi olla. En tarkoita halvemman työn perässä juoksemista vaan yhteistyön avaamista erityisesti Aasian maihin, joissa kauneus ja sen arvostus on edelleenkin näkyvä osa kulttuuria.

Kulttuurivaihtoa ja -vientä kyllä on aina enemmän ja vähemmän ollut, organisoidusti ja yksityisesti. Puitakin istutetaan uusiin ympäristöihin ja jotkin kasvavat, jotkin kuolevat. Toisessa kulttuurissa kehittyneen idean siirto – sitäkin esimerkiksi tekstin kääntäminen ja muualla julkaiseminen tai vierailuluentojen pitäminen merkitsee – on tällainen istutus. Suomalaiset esteetikot ovat tässä kansainvälisessä prosessissa yhtä paljon antava kuin saava osapuoli, sen on muun muassa Arnold Berleant useaan otteeseen näkyvästi todennut.

Ympäristöestetiikalle on meillä ja maailmalla sosiaalinen tilaus, ja on ilo ja samalla tavaton haaste olla vastaamassa siihen. Joensuun yliopisto on ohjannut alan rakennustyöhön taloudellisia ja henkisiä voimavaroja ja itse rakennus on nyt nousemassa. Vaihdan rakennetun ympäristön kuvaston luonnonmukaisempaan ympäristöön, otetakoon sieltä loppukuvaksi taimikko. ”Mies joka istutti puita”, Jean Gionon (1953/1994) ”eko-sadun” hiljainen sankari Elzéard Bouffier, olkoon esimerkkinä: elämänpituisella toiminnallaan hän muutti karun maiseman vihreäksi, loi oman muistomerkkinsä, jätti jäljen olemassaolostaan.

Artikkeli on käsikirjoitus Joensuun yliopiston ympäristöestetiikan professorin virkaanastujaisitelmäksi; juhlassa 16.5.2006 suppeampana pidetty esitelmä on julkaistu osoitteessa www.joensuu.fi/ajankohtaistiedotteet/2006/sepanmaakoko.html

Lähteet

- Aarnio, Aulis (2003). *Surullinen humoristi. Keskusteluja Jaakko Syrjän kanssa*. WSOY, Helsinki.
- Cohen, Randy (1999–). The Ethicist. *The New York Times Magazine*.
- Cohen, Randy (2002). ”The Ethicist” from the New York Times Magazine. *The good, the bad & the difference. How to tell right from wrong in everyday situations*. Doubleday, New York.

- Danto, Arthur C. (1973). Artworks and real things. *Theoria* 39: 1–3, 1–17.
- Eaton, Marcia Muelder (1989). *Aesthetics and the good life*. Fairleigh Dickinson University Press, Rutherford / Associated University Presses, London.
- Giono, Jean (1953/1994). *Mies joka istutti puita*. Basam Books Oy, Helsinki.
- Kennick, William E. (1958/1971). Perustuuko perinteinen esteetiikka erehdykseen? Teoksessa Rantavaara, Irma (toim.) *Nykyestetiikan ongelmia. Antologia*. Otava, Helsinki.
- Lankford, E. Louis (1992). *Aesthetics: issues and inquiry*. The National Art Education Association, Reston, VA.
- Sepänmaa, Yrjö (1986). *The beauty of environment. A general model for environmental aesthetics*. Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki. (Toinen painos 1993, Environmental Ethics Books, Denton, TX.)